

KLASIKI O STARANJU IN SOŽITJU GENERACIJ

Martina Starc

Cvetje v jeseni: Tavčarjeva pozna ustvarjalnost

POVZETEK

Tavčar v *Cvetju v jeseni* opiše pozno ljubezen glavnega junaka Janeza Kosma, pri čemer pa gre pri njegovih 38 letih prej za starost duha kot telesa, življenjsko naveličanost, ki jo doživlja v mestu. Beg na podeželje je idealistični poskus življenjske spremembe, ki pa se zaradi smrti neveste ne uresniči. Povest je hvalnica slovenskemu kmetu in kmetici, načinu življenja, ki spoštuje trdo delo, pravičnost, iskrenost in ljubezen. Tavčar se v vojnem času s povestjo predstavi kot zagovornik tradicionalnih vrednot, ki naj človeku prinesejo smisel, narodu pa preživetje in blaginjo.

Ključne besede: kriza smisla, kriza srednjih let, vrednote, mesto-podeželje, slovenski narod

Avtorica: *Martina Starc* je univerzitetna diplomirana psihologinja, ki je diplomirala s področja vpliva emocij na pozornost in zaznavanje, posveča pa se tudi nevroznanstvenim temam. Na Inštitutu Antona Trstenjaka je zaposlena kot raziskovalka, sodeluje pri pripravi revije *Kakovostna starost* in oblikovanju spletnih strani.

ABSTRACT

Autumn blooms: Tavčar's late creativity

Tavčar's short novel *Autumn blooms* describes the late love of the main character Janez Kosem. His »old age« at 38 years, however, comes from an aged spirit and the world-weariness that he experiences in the city rather than an aged body. His planned escape to the countryside is an idealistic attempt at life change, though the death of his bride prevents it from coming true. The novel praises the Slovene farmers and a way of life that respects hard work, fairness, honesty and love. Thus in time of war, Tavčar becomes a proponent of traditional values that should bring meaning to man and survival and prosperity to the nation.

Key-words: crisis of meaning, mid-life crisis, values, city-countryside, Slovenian nation

Author: *Martina Starc* is a psychologist who graduated in the field of the influence of emotions on attention and perception. She is also involved in neuroscientific research. She is a researcher at Anton Trstenjak Institute, takes part in the preparation of the journal *Good Quality of Old Age* and web page design.

1. UVOD

Tavčarjeva povest *Cvetje v jeseni* je med najbolj priljubljenimi slovenskimi literarnimi deli. Doživela je že blizu 40 knjižnih izdaj, številne prevode, filmsko in dramske upodobitve (Hladnik, 2008). Janez Kosem, ljubljanski odvetnik, ki izvira s podeželja, trem ljubljanskim gospem pripo-

veduje zgodbo o pravi, vsemogočni ljubezni, ki ga je doletela v poznih letih. Uporaba okvirne zgodbe omogoči pripovedovanje z distance, saj je večkrat vključena perspektiva mesta ter kritika mestnih običajev in načina življenja. Že na začetku Janez gospe izzove, da so svoje zakone sklepale prej iz koristi kot pa iz ljubezni. »Čas, recimo moderni čas je tak, da je zakonska ljubezen prav važno blago, ki se za visoko ceno prodaja, za visoko ceno kupuje.« (str. 183) Ženske mu ne ostanejo dolžne, češ kaj pa bo star samec vedel o ljubezni. »Zasmehujte me, kolikor vas je volja! Da, prijateljice, kar vam ni bilo dano, dano je bilo meni! Pretresla me je ljubezen, enaka viharju, enaka nevihti! Prišla je pozno, prav tako je prišla, kakor pride časih kako cvetje v pozni jeseni. Sadu ni rodila, kakor ga ne rodi jesenski cvet.« (str. 183) Metafora cvetja v jeseni je v slovenski zavesti trdno zasidrana kot simbol starostne ljubezni, ljubezni med starcem in mladim dekletom, tako da nas lahko ob ponovnem prebiranju knjige, ki smo jo vsi spoznali že v osnovni šoli, preseneti dejstvo, da je glavni junak Janez star šele 38 let. Tudi njegove uvodne besede zvenijo prej kot kriza srednjih let zdolgočasenega samca, ki svoje dneve preživlja brez pravega življenjskega smisla.

»Ko se je po travnikih otava kosila — katerega leta je to bilo, nima za vas, častite gospe, nikakega pomena — sem vzel v roko pratiko ter izračunal, da dosežem točno po štirinajstih dneh osemtrideseto leto svojega, brezpomembnega življenja. Teh osemtrideset let mi je tičalo neprijetno v kosteh: spodaj se mi je pričenjalo telo že nekako nesimetrično zaokrožati, zgoraj ob sencih pa je že nekaj sivalo, kakor po zimí, če leži ivje na vejevju. Sicer pa se mi je dobro godilo. Nekaj let že nisem poznal nikakih skrbi, kakor so me svoj čas davile na visoki šoli, in v pravadah sem koval če že ne rumenjakov, vsaj srebrnjake, tako da sta se napolnila dan za dnevom lonec in skleda. Vzlic temu pa me je tistega dne, ko sem ob roki pratike določil svojo starost, zavest, da se staram, prav potlačila in ravnotako me je potlačilo prepričanje, da mi na svetu ne ostaja drugega, nego tisto, kar imenuje Latinec: *fructus consumere*.« (str. 184) Janez na sebi opaža prve znake staranja, ki ga terjajo v razmišljanje o smislu svojega življenja. V zadnjem času mu je njegov poklic omogočil lagodno življenje, ki pa mu ne pušča pravega občutka smisla. Zaveda se, da je vse to zgolj zanj, da lahko svoje premoženje uporablja zgolj v sebične namene, preveva ga slutnja, da bo vse skupaj izginilo z njim, ostane pa mu samo *fructus consumere*, (hedonistično) uživanje sadov svojega dela. Ponavljajoča se lagodna rutina mestnega vsakdana v njem pušča občutek, da je zgolj stroj, ki se bo nekoč enostavno iztrošil in postal odveč.

»Stroj si, — tako sem govoril sam sebi — ki bo tekel, dokler so posamezni deli količkaj v redu. Potem pa tuintam kaj odneha, oči ti pokvari kratkovidnost, lasje ti izpadejo in po členkih se ti nabere apno, da teče stroj le še s stokanjem in ječanjem. Pri koncu pa vse skupaj pade, in kakor staro šaro te odneso v stran! Če se pa ob najzadnjem koncu vprašaš, je-li tvoje življenje imelo kaj višjega pomena ali namena, ne moreš drugega odgovoriti, nego: 'Ni ga imelo!' Tako sem govoril sam sebi, in prav živo sem čutil, kako me je potrlo teh osemtrideset let, katere skoraj dopolnim.« (str. 184) Že iz teh besed lahko torej sklepamo, da gre pri Janezu bolj za krizo smisla kot pa za krizo starosti. Smisel in starost sta ključno povezana, saj kakovost starosti in doživljanje njene smiselnosti nujno izhaja iz kakovosti in smiselnosti vseh prejšnjih obdobj (Ramovš, 2003). Nekdo, ki je živel polno, povezano in ljubeče življenje, bi se pri osemtridesetih lahko počutil na višku življenja. Bivanjska praznota pa za Janeza pomeni, da se počuti starega, ostarelega, neuporabnega.

Prvi odziv na Janezovo samopomilovanje s strani znanca, trgovca Bona, ki ga sreča na cesti, je neusmiljen. »Kam pa? Kam pa?« je povpraševal. Odgovoril sem čemerno: 'Sam ne vem

kam!' 'No, vidiš, ali ti naj do sodnjega dne trobentam, kako sam si! Plevel si na njivi, za katerega se nihče ne briga! Čisto tako, kot plevel, tudi pogineš! Dohodke imaš; lahko bi preživljal ženo in otroke. — Oženi se vendar!' Kar videl sem, da živi v veri, da je spregovoril najmodrejšo besedo pod solncem in pod zvezdami! Ta modrost pa me ni potolažila, ker je ženska le slaba tolažba možu, če je star osemintrideset let.« (str. 184–185)

Ker znančeve modrosti ni pripravljen sprejeti, se zateče h gospe Heleni in njeni mladi, še nedorasli hčerki. »'Kako to grmičevje rase, mi pa se staramo in življenje nam je v nadlego!' Po teh besedah nisem mogel zadržati globokega vzdihla. Gospa Helena me je skoraj pol ure tolažila ter mi dokazovala, da pri meni o starosti še ne more biti govora. Končno pa se je zagledala v strop in je nekaj premišljevala.« (str. 186) Gospa Helena ga dolgo časa tolaži, kmalu pa se izkaže, da je njeno »zdravilo« za Janezovo otožnost kaj podobno prejšnjemu nasvetu, in ko Janez doume, da mu je pripravljena v zakon ponuditi kar svojo lastno hčer, se brž poslovi.

Zunaj naleti še na tretjega »dobrotnika«, svojega zdravnika, ki ga prime še ostreje. »Pokril sem glavo in bliskoma sem stal z znojem oblit na ulici. Tam pa sem padel v roke svojemu zdravniku, ki z bolniki ni bil nikdar ljubezniv. 'Kaj se potikaš po tlaku?' je zakričal osorno, in to z obrazom, ki je podoben kozolcu, če ga prevrne burja po zimi. 'Bolan sem!' 'Vraga si bolan! Delaš, če se tisto pravdno pisarjenje sploh delo imenovati more, delaš kot navit avtomat! Misliš malo, ješ pa veliko, kot prešiček pri koritu! Polenaril si telo, polenaril si dušo, in rediš se, kakor da je mast glavni namen tolstega tvojega življenja! Poslušaj moj svet: Sedaj ko se otava kosi, odrini v kako pogorje! Lazi po skalah! Pridruži se koscem! Hodi, hodi in delaj! Potem kmalu sprevidiš, da je življenje dar božji in da se zgolj le tepci dolgočasijo v njem!' Nato je odrinil.« (str. 187) Ta življenjska modrost, dostavljena z dozo avtoritarnega kričanja, Janeza vendarle nekoliko zdrami iz njegove otopelosti in spomni na pismo bratranca Boštjana z Jelovega brda. Tako se na mah odloči, da sprejme njegovo vabilo in se po zdravnikovem nasvetu odpravi po dozo zdravilnega trdega dela na kmete.

2. ČARI OTROŠTVA

Janeza takoj ob prihodu narava in pokrajina spomnita na otroštvo, ki ga je preživel na podeželju. »Bili smo del narave in nehote smo občutili, da pripadamo k zemlji, kakor pripada k tej zemlji jelka, ki zraste na slemenu Mladega vrha. Z naravo smo skupaj zrastle in eno smo se čutili ž njo! Zatorej me sili vse nazaj v rojstni svet in tja me bo sililo, dokler me bodo noge nosile! Kadar zopet pridem v rojstno krajino, me v hipu obdajo otroška leta. Niti najmanjši pripetljaj ni pozabljen in spominjam se vsakega kraja, kamor je nosila ptica svoje gnezdo, kjer smo kurili krese, kjer smo lovili rake koščake ali tolkli kozo 'pod novim cesarjem gori in doli!' Vsi ti spomini ti mrgole pred dušo, telesu pa je, kakor bi se kopal v bistri in okrepevalni vodi.« (str. 188) V njegovem spominu in v pristnosti podeželskih ljudi je ohranjena preprostost, ki jo tako pogreša v mestu. »Vstopivši v hišo, opazim Boštjana za mizo. Kar čutil sem, kako se je v njem vse vnelo od veselja, da ga obišče sorodnik. Takrat je pri nas sorodništvo še nekaj cene imelo, in če si sorodnika obiskal, si vedel, da si prišel k svojim ljudem. Vzlic temu pa Boštjan pri mojem vstopu niti izza mize ni vstal. In da bi si bila v roko segla, o tej gosposki šegi tista leta v Jelovem brdu še govorice ni bilo! S svitlim očesom me je pogledal in dejal: 'No!' In jaz sem odgovoril: 'No, da ste le zdravi!'« (str. 240)

Naslednje, usodno, srečanje z nedolžnostjo pa je za Janeza prihod Mete, ki ga povsem prevzame. *»Hišna vrata so se lahko odprla; gospodar in gospodinja pa sta utihnili. Nekaj časa je obstala, nato se je približala peči, da je stopila vsa njena postava na svetlo. Takoj sem videl, da je še pol otroka, pol device, torej najlepša stvaritev, s katero je osrečil Bog zemljo in moške na nji! Visoka je bila kot klas na njivi. Obraza še nisem mogel opaziti, ker je imela ruto tako zavezano, da ga je z njo skrivala. 'Sem pojdi, Meta!' sem jo pozval nekoliko osorno. 'Saj grem!' je odgovorila tiho. Nato je pristopila k mizi, sedla na stol in odvezala ruto pod obrazom, da ji je padla na rame. Na obraz ji je padala polna svetloba. Kako naj vam, ljube prijateljice, popišem ta obraz? To je ravno: ne da se popisati! Pogledal sem jo, ali takoj je odmaknila oči ter jih dvignila proti stropu. Prešinila me je misel: ta obraz, nebeški Rafael, se je moral nekdaž že zibati pred tvojim duhom! In res, v Bologni je bilo, ko sem koprnel pred Rafaelovo podobo svete Cecilije! Naša Meta je imela obraz te svete Cecilije. Čarobni utis pa so še povečavali svitli, na rdeče spominjajoči lasje, ki so v debelih kitah težili sveto Cecilijo z Jelovega brda. V meni je vse zakipelo, česar pa nisem smel otroku pokazati. Moja osornost jo je bila prvi hip preplašila, pa se je hitro ojačila. Meni nič, tebi nič je spregovorila: 'Brado pa proč deni! Samo živina ima lase po celi glavi!' Moja brada, na katero sem toliko ponosen, ni bila vseč temu osatu! To so bile edine besede, katere je Meta tisti večer v moji družbi spregovorila.« (str. 243)*

Janeza prevzame lepa narava, ljub spomin na otroštvo, pristno občevanje s podeželani in slednjič srečanje z *»najlepšo stvaritvijo, s katero je osrečil Bog zemljo in moške na nji«*. Izrazit je prikaz nasprotja med mestom in podeželjem – med sivino, narejenostjo, dolgočasjem in brezsmiselnostjo, ki jo Janez doživlja v mestu, ter, vsaj na prvi vtis, nedolžnostjo, pristnostjo in lepoto podeželja. *»Pri meščanskih damah je vse narejeno, od umetnih frizur do zlaganih fraz; samo na kmetih gospoduje ponekod še priroda, 'resnična mati resnične poezije'«* (Boršnik, 1962, str. 100) Naslednji dan se hitro pokaže, da je Janeza *»starostna bolezen«* zapustila. Prihod na kmete ga poživi, odžene njegovo brezvoljnost in brez težav premaga domačega hlapca v košnji. *»Danijel je mislil, da bo imel z mano lahko opravilo, in zategadelj me je poklical na dvoboj s koso. Tiste čase, drage prijateljice, še nisem bil ta žalostna podrtija, kakor sem danes; žilava moč se je pretakala po mojih udih in nisem se kmalu zbal nasprotnika.«* (str. 245) Postane jasno, da o starosti vsaj v fizičnem smislu ne more biti govora. *»Tavčarjevih osemtrideset let, ki jih predstavlja junak te zgodbe, naj bi torej pomenilo že jesen njegovega življenja? V njegovem pojavu je toliko moškega zdravja, energije in življenjske moči, da se nam ne more zdeti zgolj gorenjsko bahaštvo, ko naglaša, kako prvači pri košnji, pri vasovanjih in podobnih fantovskih podvigih.«* (Boršnik, 1962, str. 102) Postane živahen, malone otroški, ko skupaj z Meto lovita kobilice. *»In ljubljanski kavalir se je plazil po bregu, ter pokorno lovil brzokoke kobilice. Trl sem jim glavice, tako da sem imel v hipu rumene prste na roki. Čestite dame, z otrokom sem postal otrok, naravi sem slonel v naročju, z njo sem dihal in živel! In prav nič se ne sramujem, povedati vam, da se mi še danes sanja v dolgi noči, kako lovim kobilice po travah ob slapih šumeče Karlovšice!«* (str. 248)

Poveličevanje otroške preprostosti in iskrenega doživljanja se kaže tudi v Janezovem ponovnem obisku cerkvice na Gori.

»Gorska cerkev je bila že v otroških letih vrhunec mojim željam. In res, ko sem dobil prve hlačice, me je vlekla mati na Malega šmarna dan na Goro. Težko sem hodil, žejo sem trpel, a vse je bilo pozabljeno, ko me je mati v cerkvi tik sebe imela. Veroval sem v nebesa in mislil sem, da sem tisti dan vsaj v prednebesih.

Globoko me je zanimala ob strani na zidu velika freska, kjer je gonil sv. Jurij konja proti velikemu zmaju. In ta zmaj — prava peklenska prikazen — je bila zame najpomembnejša točka. Še bolj sem ga občudoval, kot devico, ki je tičala za zmajem ter kazala največjo grozo. To devico naj bi bil rešil sv. Jurij s svojim naskokom. Legenda sv. Jurija se je predstavljala torej v največji naivnosti, a vzlic temu zelo dobrodejni naivnosti.

Mogočno konkurenco tej sliki pa je ustvarjal veliki oltar, na katerem je kraljevala Naša Gospa z Gore. V zidu za oltarjem je bilo napravljeno okno iz rumenega stekla, in kadar je solnce zasijalo, je bilo videti Marijo, kakor bi se kopala v samem zlatu. Po moji takratni sodbi se sploh ni moglo na svetu kaj lepšega nahajati.

Ko je nato stopil pred oltar mašnik v srebrnem plašču, ko se je po božjem hramu kadila vonjava in so na koru zapele pevke, sem bil trdno prepričan, da prebiva v naši sredi Bog in da bo njegova mati zdaj in zdaj stopila s trona, ki je bil obdan z rumenimi solnčnimi žarki.

Tudi danes je bila cerkvena polna. Na steni je še vedno reševal sv. Jurij svojo devico in na čeladi je še vedno nosil velika štrucova peresa. Tudi Mati božja je kraljevala v svojem zlatu. Od oltarja so se kadile vonjave in na koru je pela Žganjarjeva Urša: 'Ko v jasnem pasu primiglja ...' Kje pa so bili moji nekdanji občutki?

Sv. Jurij se mi je videl, da je slabo slikan, in devica, katero je reševal, je imela pravzaprav obraz brez vsakega življenja. Mati božja v svojem rokoko-tronu je bila slabo izrezljana in prekričeče z barvami prevlečena. Vrhu tega je bil nerodni cerkovnik ubil rumeno šipo v oknu, da se je videla luknja, ki je močno motila zlati svit okrog sv. Device. Žganjarjeva Urša pa se je časih bolj drla, nego pela.

Žalibog, da ni dano človeku, da bi ostal otrok vse svoje življenje!» (str. 293–294)

Življenje torej neusmiljeno »kvari« čistost izkušnje, naj gre za veličastnost zunanega sveta ali pa za lepoto ženske. Janezova pripoved je hvalnica preprostosti, iskrenosti in čistosti, ki ostaja naivno otroška in se starosti izmika. Podeželje je zanj idealizirana podoba, ki mu je ostala še iz otroštva.

3. ODNOS Z METO

Na Gori se začne odnos med Janezom in Meto poglobljati. Skupaj se odpravita do cerkve, po maši skupaj plešeta in Janez Meti kupi veliko lectovo srce s pomenljivim napisom. »'Snoči je jokala, dan's ni vesela, to bo še stokala, starca je vzela.'« (str. 295) Mimogrede se zaplete še v pretep za Metino čast, ko jo bratje Urbel zaradi njenih rdečih las zmerjajo z lisico. »Zgodilo se je torej! Doctor utriusque iuris — strokovnjak zasebne in cerkvene pravice se je stepel pri cerkveni slavnosti ter nastopil tako junaško, da mu nasprotniki še krivcev vzeti niso mogli! Večje slave v pogorju doživeti ne moreš! Ko pa sem prišel k zavesti, me je kar mraz preletaval in sram me je bilo, da si nikomur nisem upal pogledati v obraz. Končno sem pa le dvignil pogled proti njej, ki je bila pravzaprav povod vsemu pretepu. Iz njenih oči mi je žarelo nasproti največje občudovanje in vsa srečna je vzdihnila: 'Grozno zal se mi zdiš!' Žel sem torej največje priznanje, ker je v pogorju 'grozno' ali 'strašno' vrhunec, ki se sploh doseči da.« (str. 296) Ko je vse mimo, Janeza popade sram nad svojim ravnanjem, v njem se zbudi »mesto« in zave se neprimernosti svojih dejanj – tako pretepa kot tudi naklonjenosti Meti. Meto pa Janezova zmaga nad brati navduši, da ga

kasneje potihem vpraša, kaj naj bi pomenili verzi, ki ji jih je dal. »*Kaj če biti, kar je napisano na srcu?* Čmerno sem odgovoril: *'Kaj če biti? Če mlada starega vzame, joka potem! Drugega biti ne more.'* In dodal sem: *'Če mene vzameš, pa boš tudi jokala!'* Vstran je obrnila obraz in ničesar ni več govorila. —« (str. 297) Osramočeni Janez ostane čemerem in ji odgovori z nejevoljo. Meta utihne, vendar ostane v njenih očeh še vedno »grozno zal«, kar Janez vidi naslednji dan, ko najde srce. »*Dan pozneje sem šel nekaj iskat v gorenjo hišo. Hodeč mimo čumnate, kjer je imela Meta svoje reči, vidim, da je bila odprta njena skrinja. V predalu za obleko je bila razgrnila nad to kos belega papirja, in na tem papirju je ležalo moje 'srce' z Gore; listek z napisom pa je bila Meta prav skrbno odstranila. O moji starosti potemtakem Presečnikovo dekle ni bilo prepričano!*« (str. 298)

Tedni hitro minevajo in Meta se skoraj nikoli ne loči od Janeza. Malo pred odhodom v Ljubljano se skupaj odpravita na Blegoš. Janez razmišlja o svoji ljubezni do Mete, a ga ustavlja zavest o njeni starosti. »*Časih sva se srečala s pogledi; nekaj se je zasvetilo iz njenega očesa, ali vzlic temu je dejala: 'Nikar me tako čudno ne glej!'* Kako naj bi bil torej govoril o svoji ljubezni! Danes je bila zgolj otrok, ki se je veselil, da je smel biti v moji družbi!« (str. 361) Vendar pa sta oba nekako pomlajena, Meta kot otrok, Janez kot »zaljubljen dijak«. »*Tolkla sva orehe ter jedla jedra s črnim kruhom, kar je dobro. Tudi suhe češplje sva jedla s črnim kruhom, kar zopet ni slabo. Hladno vodo pa sva pila iz ene in iste 'repuljice' in kakor zaljubljen dijak sem pil vedno na tistem mestu, kamor je bila poprej pritisnila Meta rožnata svoja usteca.*« (str. 363)

Za Janeza odhod na podeželje pomeni možnost ponovne mladosti, preprostosti in nedolžnosti, ljubezni z mladim dekletom, kar je pravi balzam za njegovo postarano dušo. Meto vidi kot rešitev vseh svojih težav, vendar se zaveda, da je ne more pripeljati v mesto. »*Gotovo, šel sem že skoraj predaleč. Igračanja z mlado dušo bi tudi sorodništvo, katero je naju vezalo, ne moglo opravičiti. Jezil sem se sam na sebe, da sem mogel tako čisto pozabiti svojih let in da sem se obnašal kakor smešni starec, ki je lazil nekdanj za Suzano, ko se je kopala. Ali vsi ti očitki niso olajšali mojih muk. Ko je tako v ljubki mladosti ležala pred mano in ko je v spanju še celo nekaj besed spregovorila, katerih pa nisem umel, je prihajala moja jeza ter še silnejša. Videlo se mi je, da sem zagrešil neodpustljiv greh, ko sem motil ravnotežje mlade duše. Kaj naj počnem? Bil bi ji lahko oče, ali sedaj naj jo vzamem? Morda kakor kralj David Moabičanko, da ga je grela v postelji? Ozrl sem se na vitko telo, ki je tako naravno počivalo na zeleni trati; ali ob enem sem si predstavljal, kako bi bilo to telesce, če bi ga vtaknil v tiste smešne cunje, v katere tako rade lezejo naše gospe in gospodične! In kak bi bil ta obrazek, če ga potisnem pod tisto, kar imenujejo gosposke ženske klobuk, ki je vselej nekaj zmečkanega, nekaj pomandranega, nekaj takega, kar ni ničemur podobno, kar je vrhunec neokusnosti in kar, čestite dame, pametnega človeka z največjo silo od vas odganja! V taki smešnosti naj bi živela Meta z Jelovega brda; prej nego poteče leto, jo pograbi jetika in jaz naj postanem njen morilec!*« (str. 364)

Bolj kot njuna starost in njuno sorodstvo ju razdvojujeta svetova, v katerih živita. Nenazadnje starostna razlika dvajsetih let za tisti čas ni bila izrazito nenavadna (Hladnik, 2008). Zdi se, da Janezu ženitne ponudbe dežujejo od vsepovsod in v sami povesti se dekla Liza omoži še z veliko starejšim posestnikom. Ključna omejitev je razkol med mestom in podeželjem. Vsaj v Janezovih očeh je mesto »postarano«, podeželje pa mladostno nedolžno. »*Tavčarjev svet preprostih gorjanskih ljudi pa je sam zase vrednota. Ti ljudje so čisti in dobri, ker so ohranili pristen stik z naravo, ker najbolj živijo po zakonih narave, pa čeprav jih življenje pretresa do dna, jih ugonoblja in tira v smrt. To so ljudje pristnega gorjanskega sveta, sredi katerega ne*

more biti polovičarstva, v vsem gredo do kraja, v ljubezni, v nerazumnih strasteh, v dobroti in sovraštvu.« (Vozlič, 1976, str. 126) Janez se boji, da bi mesto Meto pokvarilo in jo naredilo nesrečno, tako kot je bil v mestu nesrečen tudi sam. Ob slovesu zato zavrne Metin predlog, da bi odšla z njim v mesto kot gospodinja.

»'Kje naj dobim sorodnico? Če je mlada, ne bo hotela priti.' V bližini je nekaj belo cvetelo. — Nadaljeval sem: 'Kaj potem? Tak sem, kot to-le: sedaj pred zimo cvete in kaj bo iz tega? Cvet odpade in prav nič ne bo iz tega. Če je mlada, ali naj jo vzamem?' Rdeče se ji je žalil obrazek, ko je zastokala: 'Kdo govori o tem?' Roko je pritiskala na prsi, da bi ukrotila razburjeno srce. Odgovoril sem: 'Če to ni, potem je pa še manj! Ti ne poznaš mesta in njegovih hudobnih jezikov. Ne boš štiri tedne pri meni, pa se na ulico ne boš upala, tako te bo sram.' Vsa kri ji je zapustila lice. Pogled pa, ki ga je proti meni obrnila, je bil podoben pogledu srne, če si v zelenem gozdu streljal nanjo ter jo težko obstrelil. 'Jezus, kdo pa govori o meni?'« (str. 412)

4. VRNITEV V MESTO

Po vrnitvi v mesto ostaja Janez enako, če ne še bolj, nejevoljen kot prej. Življenje na kmetih ga je okrepilo, a hkrati postavilo pred težko ljubezensko zagato. Zato ni prav nič vesel komplimentov svojih znancev. »Razkačili so me tudi prijatelji in prijateljice. Kdor me je srečal, mi je silil pod nos, kako krepak in mlad sem videti. Moj zdravnik — da se mi je slaba volja do skrajnosti pomnožila — mi ni dal miru, da me je smel vestno in točno preiskati. Prekljuval mi je hrbet in prsi, tipal me je okrog srca in jeter, potem pa sodil: pljuča kakor hlod, srce kakor risovo in tudi jetra so se prav čedno skrčila do svojega dopustnega obsega, Potem je še zakričal: 'Zdaj vidiš, kako dober svet pomaga! Da spet ne začneš preveč piti, zverina!' Tudi gospod Bon me je srečal ter gostobesdil: 'Tak si kot roža. Ni vruga, da bi se sedaj ne ženil! Pridi k nam kaj pogledat,' — med tem časom se je bil revež oženil — 'z ženo imava zate že nekaj izbranega.' Ker ni hotel izginiti v deveto deželo, sem ga pustil sredi ceste, ne da bi mu kaj odgovoril. Še to! ko sem bil vendar sklenil, da pred enim letom o ženitvi ne govorim! Vzlic temu sem neprestano mislil na svojega dekliča na Jelovem brdu in to še celo pri delu, ko sem koval najdaljšočasnejše tožbe. Njena podoba me je obdajala ponoči in podnevu. V sanjah sva hodila na Goro, na Blegoš ter še enkrat preživela šesttedensko v skupno bivanje pri Presečnikovih. Časih so me ti spomini tako preobdali, da sem vrgel delo v kot, zapustil suhoparno pisarno ter taval okrog Rožnika in po njegovih plešastih gozdovih, jezen na ves svet in predvsem nase, zaljubljenega starca!« (str. 413–414)

Janez ostaja zaljubljen v kmečki ideal, ki ga pooseblja Meta. »Meta je simbol človeške čiste duše in lepote, Meta je hkrati simbol pisateljve lastne privrženosti in zvestobe vrednotam, ki jih podirajoči se meščanski svet vedno bolj zanemarja. Zato nam Meta predstavlja vez s pristnostjo, naravnostjo, neizumetničenostjo, predstavlja nam ideal takega življenja, ki premore ohraniti take vrednote.« (Vozlič, 1976, str. 127) Rešitev njegovih muk pa mu prinese nepričakovani sel. »Malo zardel sem, ko se je tako odkrilo, o čemer sem menil, da je tajno vsemu svetu. Takoj pa me je prešinila velika sreča ob misli, da je to rešitev, edina mogoča rešitev, in sramoval sem se, da že takoj od pričetka nisem mislil nanjo. Čemu naj bi deklico v mesto jemal? Sam se preselim na Jelovo brdo, se oženim, pa obdelujem zemljo, svojo lastno zemljo, in rodim otroke, svoje lastne otroke! Sladka zavest mi je polnila dušo, in umazani ta Danijel se mi je videl sel, poslan od Boga, da me je privodil na pravo

pot, ki je itak ležala pred mano, ki je pa v svoji zaslepljenosti opaziti nisem mogel.« (str. 417) Janez je hipoma pripravljen zavreči vse, kar je gradil v mestu, in začeti znova, se preroditi, postati zopet mlad. »*Hodeč proti Jelovemu brdu sem se čutil čisto novega človeka: sedaj sem pravzaprav šele vedel, kaj hočem, pred dušo mi je bilo vse jasno in dvomi me niso več mučili. Sedaj sem bil s tisočermi vezmi prikovan na svojo slovensko zemljo, in če me ta ne bo živila, kedo me naj živi? Tisto leto je bila čudovito lepa jesen in še v listopadu smo imeli gorko vreme.*« (str. 461) Dokončen odhod na kmete deluje kot pogumna rešitev, vendar je v resnici beg pred samim seboj.

Janez želi postati povsem nov človek, zanikati svojo preteklost in pozabiti vse mestno, pri čemer pa ostaja dvom, ali je to v resnici možno. Poln poguma in bahavosti Boštjanu naznani svoj načrt selitve na Jelovo brdo. Boštjan dvomi v iskrenost njegove želje in volje, še bolj pa je presenečen, ko mu naznani namero, da se oženi z njegovo hčerjo. Vmes poseže Metina mati Barba: »*Boga zahvali, da se ti hči moži! Skoraj si res tako neumen, da bi takega zeta od hiše metal! Že nekaj časa se mi zdi, da ti nekaj v možgane uhaja!*« (str. 463) Z Barbino podporo in Boštjanovim molčečim pristankom se Janez opogumljen odpravi k Meti in ji zlagoma razkrije svoj načrt, da se preseli na Jelovo brdo, tu tudi oženi in slednjič, da se je za ženo namenil vzeti njo, če ga le hoče. »*'Za vselej prideš na Jelovo brdo?' 'Za vselej! Za vse življenje bova mož in žena.' 'Mož in žena!' Takrat se je spustila v jok in jokala je, kakor še nikdar nisem slišal ženske jokati. Vse telo se ji je treslo in krčevito se je pritiskala k meni. Moja tolažba je ostala brezuspešna. 'Mož in žena vse življenje!' — to so bile zadnje besede, katere je tarnala med solzami! Naenkrat sta se ji razrešili roki, s katerima je bila objela moj vrat, in desnica ji je onemogla zdrknila čez mojo ramo. Obrazek, ki se je nagnil od mojega lica, je bil brez vsake kaplje krvi. Oči so se ji široko odprle, in okrog ust, katera so tudi narazen silila, se ji je napravila črta bolesti in muke. V hipu je brez zavesti ležala v mojem naročju — — —*

In tedaj, častite prijateljice, sem mislil, da je tudi meni prišla zadnja ura! Umeti nisem mogel, da je umrla, da mi je v rokah umrla, a še danes, ko je preteklo toliko let in ko se še vedno vsak hip živo spominjam tistega trenutka, imam občutek, da ni resnica, da je zgolj le moja domišljija, da je umrla, — pa je v resnici umrla! Zdravniki so sicer trdili, da ji je srčna hiba vzela življenje in da bi bila morala prej ali slej od kake večje razburjenosti umreti, ali jaz vem bolje: zavest sreče ji je vzela življenje!« (str. 465–466) V trenutku največje sreče se Janezu možnost novega življenja razblini, vrne se v mesto in ostane sam.

5. HVALNICA PODEŽELJU

Kaj je torej v ozadju ljubezenske zgodbe, o kateri pripoveduje povest? Literarni kritiki so v povesti prepoznali različne druge motive. Hladnik (2008) med drugim špekulira, da je Tavčar za metaforo cvetja v jeseni skrnil svojo lastno pozno ustvarjalnost, saj je povest napisal v 66. letu, ko so ga nekateri kot pisatelja že odpisali. »*Junakovih 38 let nikakor ni mogoče imeti za 'jesen življenja', ampak kvečjemu za njegov 'poldan', in naslov povesti že ne more meriti nanje. Nad svojo starostjo sicer jamra Janez tako, kot je v njegovih letih jamral Tavčar, a ni prav verjeti ne enemu ne drugemu, saj Janez vendar premaga mlajše v košnji in pretepu, vitalni Tavčar pa je po poroki šele vstopil v svoje najbolj aktivno obdobje. Junakove tožbe zaradi starosti so le kamuflaža (krinka, alibi, izgovor, sprenevedanje), ki prikriva pravi*

pomen naslovne metafore 'cvetje v jeseni'. [...] Ne nanaša se torej na 38 junakovih let, ampak na 66 pisateljevih let. Naslov razodeva, da je Tavčar v ljubezensko zgodbo vpletel zgodbo svoje pisateljske ambicije, kar je v pogovoru z Izidorjem Cankarjem tudi priznal. V pozni ustvarjalni izbruh so ga 'prisilili več ali manj politični nagibi', to je občutek, da so ga njegovi mlajši strankarski kolegi zaradi starosti že odpisali, še bolj pa to, da pri Ljubljanskem zvonu ne računajo več na njegovo literarno sodelovanje: 'Moja samoljubna zavest pa je, da take reči silno nerad poslušam. Zatorej sem napisal *Cvetje v jeseni*.' Tavčar je povest napisal, da bi dokazal svojo pisateljsko kondicijo in vitalnost. [...] Naslovna metafora 'cvetje v jeseni' seveda do neke mere ustreza tudi zapozneli ljubezni, sicer Tavčar ne bi izgubljal toliko besed na to temo. Vendar se zdi, da je Janez pretiraval s starostnimi skrbmi zato, da bi ga sogovorniki potolažili in ga potrdili v tistem prepričanju, da je še v najboljših letih.« (Hladnik, 2008) Povest je zato tudi Tavčarjevo razmišljanje o usodi in prihodnosti slovenskega naroda. Nastajala je v času prve svetovne vojne, »sredi svetovnega klanja«. Krize, ki jo je prinesel vojni čas, pa plehko, nezdravo, razvajeno meščanstvo ne bo moglo preživeti (Boršnik, 1962). »Tako je vnesel Tavčar v svoje delo izrazito nacionalni poudarek z neko občedloveško razsežnostjo: iz krize, v katero sta nas pahnila svetovna vojna in splošen propad izkoriščevalske meščanske družbe, se lahko izkopljemo, če bomo iskali neke trajnejše človeške vrednote. Trajne in dragocene človeške vrednote pa so v čistem in poštenem življenju preprostega človeka. Iz krize se bomo izkopali z zemljo in ljudmi, ki so zakoreninjeni v njej. Z naravo povezan in etično trden domači človek ponuja rešitev, ponuja zdravje in moč.« (Vozlič, 1976, str. 129)

Vendar pa v povesti ponujena rešitev za Janeza ostaja neuresničena. Morda je v tem prikazan avtorjev lasten dvom, da bi bila taka duhovna preobrazba za razvajenega meščana sploh realno izvedljiva in možna. Povest je tako prej zgovoren prikaz drugačnega načina življenja, ki ga je moč doseči s spremembo vrednot in prizadevanjem že od malega, v vseh pomembnih življenjskih odločitvah. »Eno je glavno: naša zemlja se nam ne sme vzeti in narod slovenski mora stati kot večno drevo, kateremu korenine nikdar ne usahnejo! V to moramo delati vsi, na to moramo misliti takoj, ko se zavedamo življenja, misliti takrat, kadar se odločujemo za poklic, in predvsem tedaj, kadar se ženimo! Kdor se ženi, naj se ženi tako, da mu bo zakon oklep, ki ga še bolj zveže z domovino, in otroke naj rodi, ki bodo pomnožili slovensko vojsko in armado slovenskih delavcev!« (str. 470) Poudarjena je osebna odgovornost do lastnega naroda, o kateri nase in na svojo stisko osredotočeni Janez niti ne razmišlja.

Čeprav v zgodbi ne manjka trpkih zgodb, povest ohranja vedrino, ki je ne pokvari niti Metina smrt. »Kljub nevestini smrti konec povesti ni čisto resignativen. Žalost porivata v kot dve reči: zapoznelo rojstvo Metinega bratca in sklepni optimistični apel pripovedovalca. [...] Mogoče se bo komu zazdelo, da je govoriti o idiličnosti ob tem, da najbolj simpatična oseba v pripovedi umre, čudno. Temu je potrebno pojasnilo, da je smrt značilna že za prvo slovensko pripovedno idilo, Marjetico Antona Kodra (1877, 1894). Idiličnost v literarni tradiciji ni identična popisu vsakdanje sreče, kot si običajno predstavljamo, ampak je ime za pomirjanje oziroma odsotnost socialnih nasprotij, ki jih idila noče ugledati.« (Hladnik, 2008) Janezov pobeg na kmete je idealistični poskus življenjske spremembe, za katerega pa se ves čas zdi, da je obsojen na propad. Kot Janezu pove Boštjan: »'No, pač —' je Boštjan še vedno dvomil, 'par mesecev se že dela na kmetih, potem bo pa vrag, ko ne bo ne mesa, ne kofeta in ne belega kruha!' Bil sem užaljen. Odgovoril sem bahato: 'Belega kruha bo pač lahko, saj je plačano, a denarja mi še precej ostane!'

'Ni tako!' me zavrne izkušeni, mož. 'Če dan na dan ješ beli kruh, ga hoče jesti tudi družina. Če si kmet, bodi pravi kmet; če si pa gosposki kmet, se ti bajta že naprej podira!'« (str. 462). Življenje se hitro lahko zdi enostavno, ko človek odide na počitnice v čudovito odmaknjeno naravo. Vendar pa tak začasni oddih zamegli bolj kruto realnost vsakdanjika. Tudi ženitev z mladim dekletom se ne izkaže kot rešitev. To leta po Metini smrti ugotavlja tudi Janez sam: »Da sem jo vzel, potrlo bi jo bil zakon, potrlo bi jo bilo delo. Vse to bi bilo streslo cvet z njenega telesa, dočim mi živi dandanes še vedno v tisti cvetlični nežnosti, katera pri ženski tako rada in tako hitro usahne!« (str. 466). Prav zato, ker je Meta umrla, je lahko Janez ohranil svojo »vsemogočno«, idealizirano ljubezen, vendar pa nikoli ni bil deležen realne, življenjske ljubezni, ki izhaja iz skupnega življenja, dela in vzgoje otrok, kot so je bile morda deležne mestne gospe, ki jim marsikaj očita na začetku zgodbe. Kako ali če sploh je Janez premagal svojo krizo smisla, ne izvemo, je pa povest hvalnica slovenskemu kmetu in kmetici, načinu življenja, ki spoštuje trdo delo, pravičnost, iskrenost in ljubezen. »Cvetje v jeseni je svetel izraz odpora do tedanje mračne dobe, hkrati pa tudi najodločnejši leposlovni nastop proti vladajoči umetnostni struji, ki je v tistih časih s Cankarjem na čelu verno zrcalila našo družbeno, politično in kulturno bedo: naš obup, našo majhnost in našo nemoč. Kolikor Tavčar vsega tega ni hotel videti, marveč je bežal v življenje, kjer je lahko proslavljal veličino, toliko naj velja za romantika. Kolikor pa povečuje s srednjim kmetom, ki se mu zdi hrbitišče zdravega naroda in trdne države, hkrati pa tudi kmečkega garača, prepričan, da lahko samo delo uravnava pravične odnose med ljudmi in da more samo ljubezen ljudi različnih stanov vezati v ubrano celoto, lahko damo Tavčarju prav tudi v izjavi, da je to delo 'do fermenta »demokratično«' in da njegova romantika ni samo povečevanje minljivega, marveč tudi slutnja lepšega, v prihodnosti morda uresničljivega življenja.« (Boršnik, 1962: 104) Povest je ideal ali pa – odmik od realnosti, ki nam omogoča, da na življenje pogledamo z bolj preproste in veliko bolj iskrene perspektive. Kdo izmed nas pa v trenutkih stiske ne sanjari o odmaknjemem, enostavnejšem življenju, kot se nam ponuja na stresnih ulicah vsakdana? Pa vendar, iskati in najti v sebi moč za iskrenost v pogojih, ki so daleč od ideala, je tisti vsakdanji življenjski pogum, ki v vseh obdobjih življenja omogoča hojo po poti smisla.

LITERATURA

- Boršnik Marja (1962). Tavčar in Cvetje v jeseni. V: Tavčar Ivan, *Cvetje v jeseni*. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 99–105.
- Hladnik Miran (2008). *Cvetje v jeseni*. V: <http://lit.ijs.si/cvetje.html> (sprejem 23. 5. 2011).
- Ramovš Jože (2003). *Kakovostna starost: socialna gerontologija in gerantogogika*. Ljubljana: Inštitut Antona Trstenjaka in Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Tavčar Ivan (Emil Leon) (1917). Cvetje v jeseni. V: *Ljubljanski zvon*, letnik 37, št. 3, <http://www.dlib.si/v2/Details.aspx?URN=URN:NBN:SI:DOC-ZUIL2E7C> ali http://sl.wikisource.org/wiki/Cvetje_v_jesenil (LZ) (sprejem 23. 5. 2011).
- Vozlič Pavel (1976). Ivan Tavčar, Cvetje v jeseni. V: Tavčar Ivan, *Cvetje v jeseni*. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 125–130.

Kontaktne informacije:

Martina Starc

Inštitut Antona Trstenjaka za gerontologijo in medgeneracijsko sožitje

Resljeva 11, p.p. 4443, 1001 Ljubljana

e-naslov: martina.starc@inst-antonatrstenjaka.si